

OPPONENSI VÉLEMÉNY

*Fellegi Borbála „Büntetés és/vagy helyreállítás?
A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon”
című doktori disszertációjáról*

A Ph.D tudományos dolgozat első és egyik legfontosabb része, annak címe: „Büntetés és/vagy helyreállítás”. Tizenöt évvel ezelőtt, 1993-ban, a Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyvben jelent meg Hans-Joachim Schneider professzornak a „Jóvátétel büntetés helyett. Békéltetés a tettes, az áldozat és a társadalom között” c. tanulmánya, de az azt megelőző években az ELTE-n, a Kriminológiai Társaság ülésén is tartott előadást. S a disszertáció szerzőjének is évek óta meghirdetésre kerül az ELTE Társadalomtudományi Karán a „Büntetés és/vagy helyreállítás” c. kurzusa. A doktori dolgozat címével kapcsolatban a munkahelyei vitára készített írásbeli véleményemben már utaltam arra, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás támogatói körében a fellépés egyik iránya a „resztoratív versus retributív igazságszolgáltatás” vita, azaz a helyettesítő szerep hangsúlyozása, s a másik formája pedig a kiegészítő szerep erősödése, a különböző modellek, büntetési elméletek közötti kiegyezésre való törekvés. Különösen jól tükröződik a resztoratív programok és a formális igazságszolgáltatás összebékítésére irányuló célkitűzés az ENSZ égisze alatt 2006-ban megjelent „Resztoratív igazságszolgáltatási programok kézikönyvé”-ben. Ezt a szerző egyébként a későbbiekben ábrával is bemutatja (119. o.).

Napjainkban jellemzőek tehát a tradicionális és a resztoratív igazságszolgáltatás között a közvetítési tendenciák. Erre figyelemmel egyetértek tartalmilag mind a dolgozat címével, mind az „és”, illetve „vagy” kötőszó sorrendjével is.

A büntető paradigmát kiegészítő vagy azzal szembeállított jóvátételi paradigma kérdésének vizsgálata a dolgozat 2. pontjának fontos részét képezi. A kérdés feltehető akként is, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás, illetve mediáció esetén a büntetés alternatívájáról vagy esetleg alternatív büntetésről van-e szó, ahogy az szerepel a dolgozat 48. oldalán is. Ami a kérdés első részét illeti, arra választ kapunk például a dolgozat későbbi részében ismertetett ún. beágyazott rendszerű resztoratív gyakorlatok ismertetésénél, amelyeket a büntetőeljárás alternatíváinak tekintenek (116-117. o.).

Hasonlóan Howard Zehr, a resztoratív igazságszolgáltatás első modelljének megalkotója is a helyreállító igazságszolgáltatást mint „alternatív igazságszolgáltatási paradigmá”-t ábrázolja. Ami a kérdés második részét illeti, a finn büntetőjogász Raimo Lahti professzor szerint az elkövető és az áldozat közötti mediáció új típusú szankcióként került bevezetésre az északi (nordik) államokban. A HEUNI, azaz az ENSZ Helsinkiben található Bűnmegelőzési Intézete által 2007-ben megjelentetett, a resztoratív igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata című kötetben olvashatjuk, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás arra alapozva tekintendő büntetésnek, mert az elkövető irányába kötelezettségeket eredményez. (Theo Gavrielides: Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy, HEUNI, 2007, 42. o.). Az Európa Tanácsnak a közösségi szankciók, illetve intézkedések újramodellezése tárgyában megalkotott R(2000) 22. sz. ajánlása értelmében a törvényhozás során rendelkezéseket kell alkotni a megfelelően variált olyan közösségi szankciók, illetve intézkedések kielégítő száma érdekében, mint amilyen például az áldozat és elkövető közötti mediáció (1. pont).

A magyar Btk. Általános részének tervezetét kidolgozó Kodifikációs Bizottság által is elfogadott és hangoztatott az a felfogás, miszerint a büntetőjogi szankcióknak retributív, preventív és resztoratív célokat kell szolgálnia. Egyébként a német Btk. 46. §-a – a büntetés kiszabási elvek körében – kifejezetten, nevesítve tartalmazza, hogy a büntetés kiszabásnál a bíróságnak különös figyelemmel kell lenni arra is, hogy a tettes törekedett-e az okozott kár megtérítésére vagy a sértettel való megegyezésre. Vitathatatlan, hogy valamennyi büntetési cél hatékonysága függ az elkövető általi jóvátételtől. Ezen felfogást tükrözi „A helyreállító igazságszolgáltatás kapcsolódása a hagyományos szankcionálási elvekhez” c. rész a dolgozatból (2.3.3. pont), illetve az azt megelőző rész (2.3.3. pont) címében az egymást kizáró vagy kiegészítő paradigmákra vonatkozó kérdésfeltevés.

Általában a resztoratív igazságszolgáltatás céljának tekintik az elkövető rehabilitációját, a közösségbe történő visszailleszkedését is, vagyis a resztoratív igazságszolgáltatás összekapcsolódik az elkövető rehabilitációjával. Az elkövető közvetlenül részt vehet a bűncselekménye által okozott problémák megoldásában és jóvátételt nyújthat, amely segíthet abban, hogy az elkövető és a közösség közötti

kapcsolat helyreálljon. S a kárjótételi igazságszolgáltatás lehetőséget biztosít arra is, hogy a közösség közelebb kerüljön a büntető igazságszolgáltatás rendszeréhez. A bűnügyi tudományok területén működő nemzetközi szervezetek a resztoratív igazságszolgáltatás célkitűzései között szerepeltetik az elkövetők és az áldozatok közösség bevonásával történő rehabilitációját, azaz az elkövető társadalomba történő újbóli integrálását is, s ezzel az ismételt bűnelkövetés megelőzését. A szerző a dolgozat későbbi részében vizsgálja a resztoratív igazságszolgáltatási programok bűnisméltésre gyakorolt hatásait (138-139. o.). A resztoratív igazságszolgáltatás nagyobb lehetőséget biztosít az elkövetőnek – a rehabilitáció, a reintegráció révén – visszailleszkedni a társadalomba, mint ahogy az a hagyományos büntető igazságszolgáltatási rendszerben történik, amelyben sokszor az elkövetőnek a közösségből történő elmozdítása a jellemző. A helyreállító igazságszolgáltatást napjainkban egyre inkább olyan megoldásnak tekintik, amely konstruktív kimenetet biztosít mind az áldozatok, mind az elkövetők számára.

Szükségszerűen fontos része a disszertációnak a resztoratív igazságszolgáltatás definícióinak összehasonlító elemzése, a folyamat vs. kimenetel kérdésfeltevésre koncentráció. Az előbbire nézve az angol nyelvű nemzetközi szakirodalomban (dokumentumokban) a „process” kifejezés található, amely alapvető jelentésében „folyamat”-ot jelent, de jelenthet „eljárás”-t is. Ahogy az „outcome” is lefordítható egyrészt mint „eredmény”, másrészt a dolgozatban szereplő „kimenetel”-ként. A szerző által bemutatott definíciók körében megtalálhatjuk mind a resztoratív eljárás folyamatára (pl. Marshall), mind annak kimenetelére (pl. Walgrave) alapozott fogalmi körülírásokat.

A dolgozatban elemzett definíciók szintézisére alapozva, a szerző értelmezése szerint „A helyreállító igazságszolgáltatás olyan folyamat, amelynek elsődleges célja a szabályszegés vagy bűncselekmény következtében kialakult kár helyreállítása. Alkalmazása során kiemelt hangsúlyt fektet arra, hogy a bűncselekmény által érintett személyek és közösségek tagjai közvetlenül is részt vegyenek a káreseményre adott válaszok (szankciók) kidolgozásában. Így a konfliktusmegoldás során tükröződhetnek az érintett áldozatok, elkövetők és a hozzájuk tartozó közösségeknek mind anyagi érdekei, mind érzelmi szükségletei.” (50. o.).

Opponensi kiemelések és felvetések:

- A fogalmi körülírás első mondatában a helyreállító igazságszolgáltatás folyamat jellege került kiemelésre, összhangban azzal, hogy az egyébként divergáló definíciók szerint a resztoratív igazságszolgáltatás, így a mediáció lényege az eljárás jelleg hangsúlyozása.
- A szerzői definíció értelmében a helyreállító igazságszolgáltatás „elsődleges célja a ... kár helyreállítása”. A resztoratív igazságszolgáltatás fordításaként a magam részéről egyetértek mind a kárhelyreállító, mind a helyreállító igazságszolgáltatás terminológiával. A jelenlegi Btk. első tíz évében a vagyon elleni bűncselekményeket tartalmazó XVIII. fejezet végén szerepelt a kár fogalma (333. § 2. pont). Ahogy a Btk. miniszteri indoklásában is szerepel, e fejezet alkalmazásában kár: a bűncselekménnyel a vagyonban okozott értékcsökkenés. Az eredeti állapot helyreállításának költsége ugyancsak része a bűncselekménnyel okozott kárnak (BH 1995. 200). A kár mint eredmény szerepel a csalás, a zsarolás, a rongálás bűncselekmények törvényi tényállásaiban. Az 1999. évi CXX. törvénnyel a kár fogalma ugyanilyen meghatározással átkerült az általános részben levő értelmező rendelkezések körébe, a 137. § 5. pontba. Egyet kell érteni a Legfelsőbb Bíróság 2008-ban megalkotott BK 67 véleményének azon részével, miszerint „a terhelt által teljesített és a sértett által elfogadott kártérítés – amelyre nézve a közvetítői eljárás eredményesen lezajlott – nem azonos a Btk. 137. §-ának 5. pontja szerinti törvényi kár fogalommal”. A magyar jogban a kár lehet vagyoni kár (pontosan kiszámítható vagy pontosan ki nem számítható) és nem vagyoni kár. Nem vagyoni károkozás esetén a sérelem jelentkezhethet fizikai vagy pszichikai hátrányok formájában, például, de nem kizárólagosan a személy elleni avagy a közlekedési bűncselekmények körében. S a nem vagyoni kár kihatásaiban súlyosabb is lehet a vagyoni kárnál. Már a Cúria büntetőjogi döntése értelmében (Büntetőjogi Döntvénytár XXIII. köt. 66.) nem vagyoni kárként volt figyelembe vehető „az az erkölcsi veszteség, amelyet a sértett a sajtóközleménnyel a személyének, állásának, társadalmi helyzetének, foglalkozásának, emberi méltóságának kijáró tisztelet, megbecsülés, bizalom,

tekintély és a személyiséggel kapcsolatos egyéb hasonló erkölcsi értékek megszűnésével vagy csökkenésével szenved azok körében, akikkel életviszonyai kapcsolatba hozzák, nemkülönben az ezáltal okozott érzékeny lelki fájdalom és szégyen érzete.” A büntetőjog és a polgári jog bár elkülönülő jogágak, de különbségük ellenére több területen keresztezik egymást és összekapcsolódhatnak, így például a bűncselekménnyel okozott kár megtérülése érdekében is.

- A szerzői fogalom-meghatározás azon része, miszerint kiemelt hangsúlyt fektetnek arra, hogy „a bűncselekmény által érintett személyek és közösségek tagjai közvetlenül is részt vegyenek a káreseményre adott válaszok (szankciók) kidolgozásában”, egyértelműsödik a 74. oldalon írt azon megállapítás tükrében, hogy az áldozat-elkövető mediáció lehet közvetlen találkozás vagy indirekt mediáció.
- A konfliktusfeloldó célkitűzésre figyelemmel ugyancsak egyetértek „az érintett áldozatok, elkövetők és a hozzájuk tartozó közösségek” szükségleteinek hangsúlyozásával, s azon belül az anyagi érdekeken túlmenően az érzelmi szükségletek kiemelésével. Egyrészt a bűncselekmények elszenvedőire vonatkozó definíciók immanens részét képezi a lelki, illetve mentális sérülésre, az érzelmi szenvedésre utalás. Másrészt a szerző is hangsúlyozza a helyreállító megközelítés pszichológiáját (a 90. oldaltól). A pszichoterápia és a mediáció összekapcsolódására hívta fel továbbá a figyelmet a magyarra fordítva 2005-ben megjelent „Mediáció. A konfliktusmegoldás lélektani aspektusai” c. könyv is (szerzők: Freddie Strasser, Paul Randolph).

A resztoratív igazságszolgáltatás egyik lényegi jellemzőjét fejezi ki azzal a szerző, hogy elemzi az egyensúly kérdéseit. Az 1990-es évek során az USA-ban a fiatalok általi bűnelkövetésekre reagálva az ún. kiegyensúlyozó (arányos) és resztoratív igazságszolgáltatás (Balanced and Restorative Justice) jegyében indultak projektek.

Azon felfogást illetően, hogy „a megérdemelés elvére épülő, büntető/megtorló megközelítés és a helyreállító szemléletű reakció egymástól teljes mértékben különböző megközelítések lennének”, a szerző határozottan állást foglal, miszerint „a két megközelítés strukturálisan korántsem áll annyira távol egymástól” (61. o.). S

valóban, a jóvátétel közel áll a megtorláshoz, kompatibilis a retributív büntetési célokkal. A modern büntetési elméletek körében a retributív, illetve annak mai formájaként a „just-desert” teoristák elfogadhatónak tartják, hogy a megtorlás mellett más büntetési céloknak is szerepük legyen.

Rátérve „A helyreállító szemlélet történeti gyökerei” c. részre (2.4. pont), az áldozatok újrafelfedezése, valamint az áldozatpolitika és a resztoratív igazságszolgáltatás összekapcsolódása jelentőséggel bír. A szerző a helyreállító igazságszolgáltatási formák kapcsán jelentőséget tulajdonít a másodlagos viktimizáció megelőzésének (77. o.), ahogy a dolgozat korábbi részében az ismételt áldozattá válás elkerülésének (50. o.) is. Egyet kell érteni a szerzővel abban, hogy a helyreállító szemléletnek az áldozatsegítésre történő vonatkoztatása ambivalens megítélésű a nemzetközi szakirodalomban.

Az áldozat-elkövető mediációt, a konferencia-modellt, a kör-modellt és az un. paneleket bemutató ábrák igen szemléletesek (78. o.). Megjegyzendő azonban, hogy a konferencia-modell témakörénél az 57. sz. lábjegyzetben hivatkozott pennsylvaniai gyűjtogatás elkövetői nem négyen, hanem hatan voltak.

Ami a közérdekű munka megítélését illeti, büntető igazságszolgáltatási relációban különbséget tehetünk az önkéntesen vállalt és a kötelezően elrendelt formák között. Álláspontom szerint is a közérdekű munka helyreállító jellege és ereje vitathatatlanul nagyobb, ha az elkövető önkéntességén alapul.

A szerző a helyreállító igazságszolgáltatás nemzetközi szintű bemutatásától közelít az Európában leginkább alkalmazott áldozat-elkövető mediáció felé. Kiemelendő, hogy a Közép- és Kelet-Európában az áldozat-elkövető mediációra koncentrált un. második AGIS projekt (2003-2005) nemzetközi kutatási eredményei – közel 200 oldal terjedelemben – Fellegi Borbála összeállításában jelentek meg, angol nyelven. A doktori disszertáció tartalmazza is az egyes európai országok mediációs rendszerére koncentrált összehasonlító elemzést.

„A resztoratív szemlélet múltja és jelene” címet viselő harmadik szerkezeti egysége a dolgozatnak időbeli síkon az 1990-es évekig viszi vissza az olvasót. Annak, hogy a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység jogi aspektusú elemzése a nem

jogász szemüvegén keresztül történik, számomra egyik legfontosabb eredménye az, hogy a szerző következetesen a „büntetőügyi mediáció” megjelölést alkalmazza, amellyel magam is teljes mértékben egyetértek. Bár a vonatkozó rendelkezéseket részben a Btk. és Be., részben a külön törvény tartalmazza, a bűncselekmény elkövetése miatti mediációs eljárásnak amennyire lehetséges informálisnak kell lennie. A közvetítői eljárás folyamatát ábrázoló 22. ábra azonban kis kiegészítésre, illetve korrekcióra szorul (226. o.). A negyedik ellipszisben szereplő azon szövegezés, hogy „Amennyiben a megállapodásban foglaltakat a felek teljesítik, hivatalosan lezárul a közvetítői eljárás és megszűnik a terhelttel szemben a büntetőeljárás”. Az eljárás megszüntetésére a tevékeny megbánás mint büntethetőséget megszüntető ok (a 298. oldalon korrigálandó) esetén kerül sor. A tevékeny megbánás mint a büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tevő ok esetén az ügyész vádat emel és a jóvátételt a bíróság veszi figyelembe. A büntetőeljárás megszüntetését és a büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tevő kettős megítélés érvényesül a bírói szakban történő mediációs útra terelések értékelése során is. Továbbá a felek közötti megállapodást okiratba foglalják, amelyet az un. jelentéssel együtt megküldenek az illetékes ügyészen és bírón túlmenően a sértettnek, a terheltnek és a képviselőknek.

Igen előremutató része a dolgozatnak a resztoratív szemlélet bemutatása a büntetés-végrehajtásban. A resztoratív technikák, mint az egyensúly helyreállításának eszközei a bv. intézetben is alkalmazhatók. Fellegi Borbála a Winchesteri Büntetés-végrehajtási Intézetben készített interjúkra is támaszkodott a dolgozatában. Az Európa Tanács a börtönökre vonatkozó szabályokról szóló R(2006) 2. sz. ajánlásában is hangsúlyozza a büntetés-végrehajtási intézetben történő mediáció, jóvátétel szerepét. A büntetés-végrehajtási intézet helyet biztosíthat a konfliktusfeloldó programoknak, illetve a mediációnak, amelyek alkalmazására a börtönközösségben – az elítéltek között, az elítéltek és a személyzet között, valamint a személyzet tagjai között – felmerülő problémák és konfliktusok megoldása érdekében is sor kerülhet. Hollandiában például beindítottak egy mediációs projektet, amely a legsúlyosabb bűncselekményekre, az emberölésekre és a professzionálisan elkövetett fegyveres rablásokra koncentrált oly módon, hogy figyelemmel volt mindkét fél pszichológiai szükségleteire. Ilyen mediációra a szabadságvesztés foganatosításának bármely fázisában sor kerülhet, míg

más típusú mediációkra a feltételes szabadságra bocsátást megelőzően. Az Európa Tanácsnak a feltételes szabadságra bocsátásról szóló Rec(2003) 22. sz. ajánlása tartalmazza azt az elvárást, hogy a feltételesen szabadságra bocsátott elítélt visszaesővé válási kockázatának csökkentése érdekében individualizált feltételeket, – többek között – kompenzáció megfizetését, illetve az áldozat részére reparáció biztosítását kellene előírni. Mindezek átgondolása azért is aktuális, mert az Európai Unióban napirenden van az alternatív szankciók, feltételes elítélések, illetve feltételes szabadságra bocsátások kölcsönös elismeréséről szóló kerethatározat-javaslat kérdése. Kiemelkedően fontos részét jelentik a dolgozatnak a hazai ügyészek és bírák véleményét tükröző empirikus eredmények, amelyeket a disszertáns a hollandiai bírók körében Keijser által az ezredfordulón lefolytatott kutatás egyfajta megismétlésével nyert. Magyarországon a büntetőügy mediációs útra terelését illetően a tradicionális és a közvetítői eljárás közötti kapu legfőbb őrzője az ügyész. A Legfelsőbb Bíróság már hivatkozott BK 67. véleményében is az az álláspont szerepel, hogy a „törvényhozó ... az intézmény érvényesülését biztosító legteljesebb eszközrendszert a vádelőkészítés szakaszában biztosította ... A közvetítői eljárás lehetővé tétele a bírósági eljárásban csupán kiegészítő jellegű”. A de facto helyzet szerint azonban 2007. év során az elrendelő határozatok 37 %-os arányban a bíróságtól érkeztek, akik tehát ugyancsak fontos szerepet játszanak a közvetítői eljárás „kiközvetítésében”. S amennyiben ehhez hozzávesszük azon egyébként ügyész által elrendelt mediációs eljárásokat, amikor a tevékeny megbánás, mint büntetés korlátlan enyhítését lehetővé tevő ok esetén az ügyész vádat emel, és a jóvátételt a bíróság veszi figyelembe, a bírói szerepkör és mérlegelés nagy jelentőséggel bír.

Mindezek alapján érthető, hogy a mediátorok képzésén túlmenően – amelyről a szerző is értekezik (146-151. o.) – fontos az ügyészek és bírák továbbképzése is, különösen a kvalitatív elvárásokra figyelemmel. Az „Európai Bizottság az Igazságszolgáltatás Hatékonyságáért” elnevezésű szervezet az Európa Tanács égisze alatt 2007. év végén fogadta el az „Irányelvek a büntetőügyekben történő mediációra vonatkozó hatályos ajánlás jobb végrehajtására” c. dokumentumot, amely nem kötelező erejű, hanem az R(99) 19. sz. ajánlás jobb végrehajtását szolgálja. Fontos a mediáció minőségének

biztosítása, a mennyiségi szempontokon túlmenően a minőségi értékelés folyamatossága.

A PhD disszertáció legfontosabb eredményei:

- A szerző a resztoratív igazságszolgáltatás terén az igen széles körű nemzetközi publikációk, dokumentumok és gyakorlatok magyar nyelvű feldolgozásával külföldi eredményeket közvetít a hazai szakirodalom, jogalkotás és jogalkalmazás számára.
- A resztoratív igazságszolgáltatás definiálása és a magyar nyelvű terminológiák szerepeltetése a mediáció magyarországi alkalmazásának egységesítését szolgálja.
- Innovatív a helyreállító szemlélet makroszintű, mikroszintű és mezoszintű vizsgálata a hazai tudományos szakirodalomban.
- Elősegíti a dolgozat a gyermek-, család- és ifjúságvédelemben, az oktatási rendszerben, a bűnmegelőzés és az áldozattámogatás területén, a tradicionális büntető igazságszolgáltatásban és a büntetés-végrehajtásban már alkalmazott resztoratív szemlélet, valamint a 2007. évtől kezdődött büntetőügyi mediáció értékelését.
- A hazai ügyészek és bírák körében végzett empirikus kutatás eredményei lehetővé teszik a resztoratív és a büntető igazságszolgáltatási paradigmák összeegyeztethetőségének a további vizsgálatát.

Fellegi Borbála PhD dolgozata a témaválasztásra és annak tudományos feldolgozására, valamint az alaki és a tartalmi követelményekre figyelemmel színvonalas értekezés, amelyre figyelemmel javaslom a jelöltnek a PhD fokozat odaítélését.

Dr. Görgényi Ilona
intézeti tanszékvezető egyetemi tanár
Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék